

Azərbaycanın ictimai fikir tarixində müstəsna xidmətləri olan, ömrünü maarif çırağına çevirərək cəmiyyətin aydınlığa çıxmasına fədakarlıq göstərmiş ziyalılarımız sırasında milli mətbuatımızın böyük nümayəndəsi Ömər Faiq Nemanzadənin xüsusi yeri var. Bütöv xarakterə malik Ömər Faiq Azərbaycan üçün döyünən sevgi dolu qəlb sahibi idi. O, cəmiyyətimizin irəli getməsinə öz qüvvə və bacarığını heç zaman əsirgəmir, hər cür əziyyətlərə qatlaşmağı özünə mənəvi borc bilirdi. Yaşadığı dövrdə bütün bunların "mükafatı" ağır təzyiq və təhdidlər, ardıcıl həbslər, ölüm təhlükəsi, hətta uğrunda canını fəda etdiyi toplum tərəfindən belə başa düşülməmək faciəsi olsa da, onun xidmətləri bu gün yüksək dəyərləndirilir. Azərbaycan ictimai düşüncəsinin zirvəsində olan digər işıqlı şəxsiyyətlərimiz kimi, Ömər Faiqin də xatirəsi uca tutulur. "Ömər Faiq Nemanzadənin 150 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 oktyabr 2022-ci il tarixli sərəncamı görkəmli mətbuat fədaisinə, maarifpərvərimizə sevginin, ehtiramın daha bir parlaq nümunəsidir.

Böyük ideallar naminə yaşanmış ömür

İnsanlara sevgidən
doğulmuş şəxsiyyət

Ömər Faiq Nemanzadə haqqında söhbət açarkən onun hansı ictimai statusla təqdimatı sualı üzərində xeyli düşünməli olursun. Çünki Ömər Faiq Əfəndinin fəaliyyəti çoxşaxəlidir. O, dövrünün qüdrətli qələm sahibi, mübariz jurnalist, alovlu publisist, ictimai xadim, eləcə də gözəl pedaqoq kimi çox zəngin irs qoyub. Bu fəaliyyət istiqamətlərinin hər biri də mükəmməl nümunədir. Ömər Faiq Nemanzadə haqqında söhbət açarkən dərhal "Molla Nəsrəddin" jurnalını xatırlayırıq. "Molla Nəsrəddin" jurnalının yaradıcısı Cəlil Məmmədquluzadə bu jurnalın təməlini Ömər Faiq Əfəndi ilə birgə qoyub. O, "mollanəsrəddinçilər" adı ilə məşhur olan fikir cərəyanının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi Mirzə Cəlilin məslək yoldaşı, ən sədaqətli cəbhədaşı olub.

Ö.F.Nemanzadə insanlara sevgidən doğulmuş şəxsiyyət idi. Bu sevgi, bəşəriyyətə fayda vermək, öz mühitini zülmətdən işığa çıxarmaq arzusu onu yaşadığı zamanın fəvqünə ucaltmışdı. Bu zirvədən baxdıqda Ömər Faiq hər şeyi olduğu kimi görür, qələmə alır, gələcəyə doğru yol göstərir. Onun bütün əsərlərində sevgi dolu qəlbən döyüntüləri duyulur, böyük ziyalının sızlayan vicdanı özünü hiss etdirir, inkişafa çağırışı, harayı eşidilir.

Yenilik arzusu

Ömər Faiq Nemanzadə 1872-ci ildə Gürcüstanın Axalsix qəzasının Azqur kəndində anadan olub. İlk təhsilini kənddəki mollaxanada almağa başlayır. Sonra rus məktəbində oxuyur. Uşağın müasir təhsilə marağını görən atası onu Qori Müəllimlər Seminariyasına göndərmək istəyir. Lakin çox qatı dindar olan və övladının Qori Müəllimlər Seminariyasında, "kafirlər içində" təhsil almasını qəbul etməyən anası buna maneçilik törədir. 1882-ci ildə on yaşlı uşaq dayısı ilə birgə İstanbula göndərilir, "Fateh" məktəbində təhsil almağa başlayır. Amma məktəbdə əsasən dinin əsasları öyrədildiyindən burada təhsil onun üçün cansıxıcı olur. Bu səbəbdən Ömər Faiq "Fateh" məktəbindən imtina edir və o dövrdə nisbətən dünyəvi elmlərə meyilli olan "Darüş-şəfəq" adlı yetimlər məktəbinə gəlir. 1891-ci ildə təhsilini başa vurub Qalata poçtunda işə düzəlir.

Burada çalışarkən o, özü kimi gənc və mütərəqqi düşüncəli türk ziyalılarına qoşulur, inqilabçı gənclərlə birgə fəaliyyət göstərir. Bir müddətdən sonra həbs təhlükəsi ilə üzləşdiyindən çox çətinliklə qaçıb doğma kəndinə gəlir. Burada xurafata, cohalatə, dini boşboğazlığa qarşı mübarizə aparır, din adı altında alver edən mollaların ifşasına çalışır. Lakin fanatiklər ondan daha güclü çıxırlar. Ömər Faiq Nemanzadəni "Kafir Ömər" ləqəbi ilə məclislərdən uzaqlaşdırırlar. O zaman Ömər Faiq Əfəndi anlayır ki, əsrlərlə insanların düşüncəsində özünə yuva qurmuş gerilikçi zehniyyəti, inkişafa mane olan

köhnəmiş ənənələri birdən-birə aradan qaldırmaq müşkül məsələdir.

Müəllim Nemanzadə

Bu həqiqətin yaratdığı çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün yollar arayan Ömər Faiq Nemanzadəni tale eyni missiyanı üzərinə götürmüş Azərbaycan ziyalıları ilə rastlaşdırır. O da həmin maarifpərvərlərimizin sırasına qoşulur. 1892-ci ildən etibarən taleyini Azərbaycana bağlayır, bilik və bacarığını ölkəmizin, cəmiyyətimizin inkişafına sərf edir. Ömər Faiq Nemanzadəni 1894-cü ildə Şəkiyə o vaxtlar yenidən açılmış üsuli-cədid məktəbinə müəllim dəvət edirlər. Burada o, dünyəvi elmlərdən dərslər deyir. Eyni zamanda Şəkinin ictimai-mədəni həyatında fəal iştirak etməyə başlayır.

O dövrdə İsmayıl bəy Qasıpın naşiri olduğu "Tərcüman" qəzetinin sorağı bütün Rusiya müsəlmanları arasında yayılmışdı. Bu qəzet Rusiyada müsəlmanların yeganə mətbuat orqanı idi. "Tərcüman"ı Şəki ziyalıları da böyük maraqla oxuyurdular. Ömər Faiq Nemanzadə bu qəzetlə əməkdaşlığa başlayır. "Müəllim Nemanzadə" imzası ilə qəzetdə yazılarla çıxış edirdi.

Ötən əsrin sonlarında Ömər Faiq kimi ziyalıların Şəkiyə gəlişi bu şəhərin mədəni həyatında böyük canlanma yaratdı. Az müddətdə o, öz məslək dostları ilə birgə çox mühüm işlər gördü. Camaatı zamanın yeniliklərinə alışdırmaq, onları qəflət yuxusundan oyatmaq üçün Ömər Faiq Nemanzadə ilk mədəni tədbirlərə teatr tamaşalarının təşkilindən başladı. Gənc müəllimləri ətrafına toplayaraq teatr tamaşaları verdi. Xüsusən Şəkiddə tamaşaya qoyulan "Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah" komediyası çox geniş maraqla qarşılandı. Burada Müsyö Jordan rolunu Ömər Faiq Nemanzadə özü oynayırdı.

Alovlu tribun

Ömər Faiq Nemanzadə XIX əsrin sonlarına qədər Şəkiddə qaldı, sonra isə fəaliyyətini Azərbaycanın başqa şəhərlərində - Şamaxıda, Bakıda, Gəncədə davam etdirdi. O, hər yerdə problemlərin eyni olduğunu görüb hiss edir, istibdadı, geriliyə, düşüncələrdəki zülmətə qarşı mübarizə aparmaq arzusu ilə təsirli bir tribuna axtarırdı. Kamal Ünsizadənin Tiflisdə Azərbaycan dilində mətbuat orqanı yaratmaq üçün hökumətə ərizə verdiyini eşitcək, o, böyük səvinlə 1898-ci ildə Tiflisə gəlir, Ünsizadə ilə görüşüb qəzetin fəaliyyətində yaxından iştirak etmək niyyətini bildirir. Amma Ünsizadənin mühafizəkarlığa meylini, eyni zamanda ictimai maraqlara xidmətdən qazanc niyyətlərinin daha güclü olduğunu görüb qəzetdən ümidini üzür. Bir müddətdən sonra Tiflisdə məskunlaşıb Məhəmməd ağa Şahtaxtının nəşr etdirdiyi "Şərqi-Rus" qəzetinin redaksiyasında çalışır.

1903-cü ildə "Şərqi-Rus"da Cəlil Məmmədquluzadə ilə tanışlığı onun həyatında çox böyük rol oynayır. Onu da qeyd edək ki, Ömər Faiq Nemanzadə "Şərqi-Rus"un ən fəal yazarlarından idi. O, imkan tapan kimi özünün təbi-

rinə desək, üreyinin arzularını, onu üzən düşüncələri bu qəzetdəki yazılarına boşaldır, bəzən buna görə din xadimlərinin lənətinə tuş gəlir, hətta Məhəmməd ağa Şahtaxtılı ilə də münasibətləri gərginləşir, qəzetdən kənarlaşdırıldığı vaxtlar da olurdu.

"Qeyrət" mətbəəsi

1905-ci ilin yanvarında "Şərqi-Rus" qəzeti borca düşüb bağlandığından Məhəmməd ağa Şahtaxtılı mətbəəni satmaq qərarına gəlir. Ömər Faiqlə Cəlil Məmmədquluzadə çoxdan həsrətində olduqları "Molla Nəsrəddin" jurnalını buraxmaq üçün bu mətbəəni almaq qərarına gəlirlər. Amma mətbəəni satın almaq üçün onların heç birində pul yox idi. Bu zaman Ömər Faiq Nemanzadə Naxçıvandan olan və Tiflisdə fəaliyyət göstərən tacir Məşədi Ələsgər Bağirova dəstək üçün müraciət edir. O, mətbəəni almaq üçün ədiblərə borc pul verir. Üstəlik, daha sonra həm mətbəənin,

həm də "Molla Nəsrəddin" jurnalının xərclərini üzərinə götürür. Dostlar yeni mətbəəyə "Qeyrət" adı verirlər və o, 1905-ci ilin martında fəaliyyətə başlayır. Ömər Faiq Mirzə Cəlillə birgə bu mətbəədə müxtəlif elmi və bədii kitablar, mübarizəyə, tərəqqiyə çağırış ruhlu əsərlər, İran və Türkiyə inqilabçılarına göndərilmək üçün çoxlu intibahnamələr çap etdirir. Mətbəədə nəşr olunan ilk kitablardan birini "Nəşri-əsara dəvət" adı ilə Ömər Faiq Nemanzadə özü yazır.

Ümumilikdə "Qeyrət" mətbəəsi Azərbaycan xalqının ictimai şüurunun oyanmasına kömək məqsədilə açılmış ilk mədəni müəssisə idi. Ömər Faiq 1905-ci ildə "Dəvət və tərəqqi" adlı məqaləsində "Qeyrət" mətbəəsinin proqramını, niyyət və məqsədlərini izah edərək qələm əhlinə belə bir xahiş ünvanlayırdı: "Hər kəs bu müqəddəs niyyətdə iştirak edib millətə bir xidmət etmək istəyirsə, bizim kənd və fütqərə camaatın ağır məişətindən, istibdadı-idarənin zərərindən və zəmanəmizin ehtiyac gördüyü məsələlərdən xırda-xırda məcmuələr yazıb "Molla Nəsrəddin" və ya "Qeyrət" mətbəəsi idarəsinə göndərsin".

Bu qeydlər bir daha göstərir ki, "qeyrətçilər" heç bir qazanc güdmür, hər tərcüməni yox, məhz özlərinin seçib, məsləhət gördükləri əsərlərin çapını nəzərdə tuturdular. "Qeyrət" mətbəəsində çap olunmuş kitablar da bunun daha bir sübutudur.

"Sizi deyib gəlmişəm"

1906-cı ildə iki məslək dostu - Mirzə Cəlil və Ömər Faiq Nemanzadə böyük bir tarix yaratdılar. "Molla Nəsrəddin" jurnalını təsis edib, həmin il aprelin 7-də onun ilk nömrəsini buraxmağa nail oldular. Jurnalın redaktoru Cəlil Məmmədquluzadə, əsas yazarı isə Ömər Faiq Nemanzadə idi. "Molla Nəsrəddin" jurnalının birinci nömrəsinin bütün yükü, ağırlığı Mirzə Cəlillə Ömər Faiqin üzərinə düşmüşdü. Onlar materialların hamısını özləri hazırlamış, şəkillərin mövzularını özləri vermiş, teleqraf xəbərlərini, hətta tapmacaları da bir yerdə tərtib etmişdilər. Ömər Faiq qaragüruhçulara, istismarçılara, müstəbidlərə qarşı yazılarında çox zaman təbiətinə uyğun çılğınlıq göstərir, koskinliyə daha çox meyil edir, dostu Mirzə Cəlil də onun yazılarına, fikirlərinə məhdudiyyət qoymurdu. Buna görə də bəzi mübahisəli, ciddi məsələlərdə Ömər Faiq Nemanzadə cavab verməli olur, məsuliyyətə alınırdı.

Ömər Faiq Nemanzadə jurnaldakı felyetonlarını "Lağlağı", "Heyrani", "Məşrutəçi" imzaları ilə yazırdı. Mətbuat fədaisi dövrünün bir çox siyasi hadisələrini, o cümlədən qanlı olaylarını gözləri ilə görmüşdü. Ahıskada erməni və gürcü dəstələrinin terror fəaliyyətinin şahidi olmuşdu. Bu onun məqalə və felyetonlarının adından da aydın görünür. "Tiflisdə 1905-ci il oktyabr nümayişi", "Çarizmin növbəti fitnəsi", "Günah kimdə?", "Sülh məclisi" və digər məqalələrini misal göstərmək olar. Bu yazılarda mətbuatla bağlı problemlərə də toxunulurdu.

Yazımız, dilimiz

Onu da qeyd edək ki, Ömər Faiqin publisistik fəaliyyəti təkcə "Şərqi-Rus" və "Molla Nəsrəddin" jurnalları ilə məhdudlaşmırdı. Məhsuldar bir yazar olan Ömər Faiq Əfəndi dövrünün bir çox nüfuzlu nəşrləri ilə əməkdaşlıq edir, bu nəşrlərdə imzaları görünür, bir sıra ictimai-siyasi, milli yüklü məsələlərin geniş izahını verirdi. Ömər Faiqin publisistik fəaliyyətinin başlıca mənəvi-etik prinsiplərindən biri məhz vətənpərvərlik idi. O, yazılarında, çıxışlarında vətənpərvərliyi, vətənə və xalqa bağlılığı, xalqın mənəvi sərvətlərinə qayğılı münasibəti təlqin edirdi. Ömər Faiq Vətəni sevməyin birinci şərtini ana dilinə sevgidə görürdü. Buna görə də milli dil problemi onun yaradıcılığında mühüm yer tuturdu. O, yazırdı: "Bir millətin yaşaması dili ilədir. Dil yoxluğu millət yoxluğudur. Mən inanmaram ki, dilini sevməyən millətini sevsin, çünki dil millətin tək nişanıdır... milli dildə danışmaq istəməyən millətperəstlikdən dəm vurmazı yalançılığın təzə modasından özgə bir şey ola bilməz". Dil məsələlərinə münasibəti onun 1909-cu ildə "Tərəqqi" qəzetində silsilə şəklində dərc etdirdiyi "Yazımız, dilimiz", "İkinci ilimiz" adlı əsərlərində geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Bundan başqa, "Dərdimiz və dərmanımız", "Dilimiz-İmlamız", "Dil məsələsi", "Eşq və məhəbbət" məqalələrində doğma dilimizi ərəb-fars qəlibinə salmaq istəyənlərə tutarlı cavab verirdi.

Ömər Faiq Nemanzadənin 1917-ci ildə "Qardaş köməyi" məcmuəsində qələmə aldığı ən dəyərli yazılardan biri də "Mən kiməm?!" məqaləsi idi. O, burada dövrün aktual və maraqlı məsələlərinə toxunaraq yazırdı ki, "ey türk, zamanımız özgə zamandır. Əgər bundan sonra özümüzü tanımayıb qalırısaq, qorxuram ki, gec ayıldığımız vaxt sağalıb sakitcə yaşamaya vücudumuzda qüvvət və taqət qalmamış ola. Ey türk, keçmişlərdən ibrət al, hələ vücudun sağlam ikən, yaşamağa istedadın var ikən, fürsət əldə ikən əsl vücudunu tanı, qədrini anla".

Çar Rusiyası dağılanda və Cənubi Qafqazda milli hökumətlər qurulanda Ömər Faiq Nemanzadə Axalsixdə idi. O, burada da fəal iş aparır, gürcü menşevik hökumətinin şovinist siyasətinin əleyhinə çıxışlar edir, əhalisinin əksəriyyəti azərbaycanlılardan ibarət olan qəzalara milli muxtariyyət verilməsini tələb edirdi. Menşevik hökumətinin rəhbərliyi Ömər Faiqi aradan götürmək üçün müxtəlif üsullara əl atırdı. Onun evinə dəfələrlə silahlı əsgərlər göndərilmiş, evi talan olunmuşdu. Qocaman jurnalist o dövrdə üç dəfə həbs edilmiş, Tüflisin müxtəlif həbsxanalarında saxlanmış, işgəncəyə məruz qalmışdı. Yalnız ictimaiyyətin, o cümlədən Gəncə və Tiflis ziyalılarının mətbuatdakı etirazlarından sonra onu həbsdən buraxmağa məcbur qalmışdılar.

Ömər Faiq Əfəndi sonralar da marifətçilik fəaliyyətini davam etdirir, yazdığı yazılar, tutduğu vəzifələrlə cəmiyyətin inkişafına fayda verməyə çalışırdı. Ötən əsrin 20-ci illərinin sonlarında o, Gəncə Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun direktoru işləyirdi. Bu vəzifəsində də o, xalq maarifinin yenidən qurulmasında, yeni dərsləklərin və dərslər vəsaitlərinin yazılmasında, əyalətlərdə gənc istedadların üzə çıxarılmasında fəal iştirak edirdi.

Ömər Faiq Nemanzadə Azərbaycan xatirə ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindəndir. Onun ömrünün son illərində qələmə aldığı xatirələri böyük bir dövrü ayna kimi əks etdirir, çox mühüm hadisələrə işıq salır, bəzi məsələlərlə bağlı həqiqətləri obyektiv şəkildə göstərir. Əfsuslar olsun ki, Ömər Faiq xatirələrini bitirməyə macal tapmadı. Stalin repressiyası ondan da yan keçmədi. 1937-ci ilin yayında ata yurdunda dincələrkən həbs edildi və həbsdən üç ay sonra görkəmli ziyalımız "üçlüyün" qərarı ilə güllələndi.

Nə vaxtsa onun qətlinə fərman verənlərin, dövrün hökm sahiblərinin, onların fərmayişlərini can-başla yerinə yetirən əl buyruqçularının çoxunun tarixdə indi heç izi-tozu da qalmayıb. Amma Ömər Faiq Nemanzadə kimi böyük düşüncə adamları bu gün də yaşayır, böyük sevgi və rəğbətlə xatırlanır, xalqa, Vətənə təmənnasız xidmət örnəyi yaradır. Tanrının verdiyi ömür payını böyük ideallar naminə yaşayanlar əbədidirlər. Anadan olmasının 150-ci ildönümü tamamlanan Ömər Fair Nemanzadə və digər millət fədailərimiz kimi...

*İradə ƏLİYEVƏ,
"Azərbaycan"*